

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОРІЄНТИРІВ

Кухарчук І. О.

ВСТУП

Входження України до європейського освітнього простору, сучасні тенденції розвитку суспільства (інформатизація, гуманізація, глобалізація), соціально-економічні трансформації в країні спричинили значні зміни в реформуванні освіти, у системі взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.

Освіта XXI століття спрямована не на нагромадження фундаментальних знань, а передусім на розвиток у здобувачів освіти гнучких навичок та створення умов для самореалізації. Нова парадигма освіти передбачає формування мотивованої компетентної особистості, здатної швидко орієнтуватися в інформаційному й динамічному просторі, застосовувати та створювати різні види інформації, вирішувати життєві проблеми на базі набутих компетентностей. Основні вимоги до обов'язкових результатів навчання відображено в Законі України «Про освіту», Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепції нової української школи, Державному стандарті базової середньої освіти, освітніх програмах. Ці законодавчі документи орієнтовані на компетентнісний підхід як провідний, стратегічний напрям реформування системи освіти, який створює умови для соціалізації та саморозвитку; проєктування та конструювання соціального середовища розвитку учнів у системі освіти; активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів; організації освітнього процесу з урахуванням індивідуальних, вікових, психологічних і фізіологічних особливостей учнів.

У Державному стандарті базової середньої освіти як результат освіти розглядаються зміни в діяльності учнів – спільні для всіх компетентностей наскрізні вміння висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, критично й системно мислити; здатність до логічного обґрунтування позиції; творчо діяти; виявляти ініціативність; керувати емоціями; оцінювати ризики; розв'язувати проблеми; приймати конструктивні рішення.

Якісні зміни у сфері освіти свідчать про те, що процес навчання вже не можна організувати в межах традиційних методик, а також індивідуальних можливостей вчителя. У системі освіти останніх років особливу роль відведено наставництву. Учитель є не єдиним джерелом знань, оскільки учні постійно перебувають в інформаційному просторі. Саме тому сучасний педагог не лише вчить, а насамперед він скеровує до потрібного результату, мотивує дитину до набуття нового досвіду. Учителеві доводиться перебудовувати урок таким чином (використовуючи різні канали інформації та нові технології), щоб діти були здатні опанувати програмні вимоги. З'являються нові технічні, інформаційні, поліграфічні, аудіовізуальні засоби з властивими їм методиками, які стають важливими компонентами освітнього процесу.

На сьогодні проблеми ефективності використання інноваційних технологій навчання досліджуються в теоретичному та практичному. У теоретичному плані досліджується статус технології як категорії педагогіки, формується цілісне уявлення про її сутність, складники, класифікаційні ознаки. У практичному аспекті вивчаються умови використання технологій у різних сферах педагогічної діяльності (дидактичної, виховної, профорієнтаційної) та інших.

Важливі аспекти провадження інноваційних технологій у педагогічний процес знайшли відображення в наукових роботах зарубіжних (В. Беспалько, Є. Полата, Г. Селевка та ін.) та вітчизняних дослідників (А. Алексюка, П. Воловика, І. Дичківської, І. Єрмакова, Г. Ісаєвої, В. Киричук, В. Нишети, О. Падалки, О. Пехоти, О. Пометун, С. Сисоєвої, О. Слободяник, С. Шевцової, С. Ящук та ін.).

Незважаючи на активні пошуки шляхів реалізації сучасних технологій навчання, провадження інноваційних освітніх стратегій у мовній освіті здобувачів освіти має ситуативний характер та відповідно до сучасних запитів Нової української школи потребує подальшого розроблення й удосконалення. З огляду на це ми вважаємо за необхідне здійснити відбір педагогічних технологій та показати особливу значущість застосування найбільш ефективних із них у процесі вивчення курсу синтаксису української мови в школі як умови успішного навчання учнів.

1. Загальна характеристика поняття «педагогічні технології»: зміст та класифікаційні ознаки

Поняття «технологія» є одним із найпопулярніших у сучасній науці про освіту. О. Пехота наголошує на тому, що необхідно розмежовувати поняття «освітня технологія» і «педагогічна технологія». Педагогічний термін «освітня технологія» доцільно вживати тоді, коли визначається загальна стратегія розвитку освітнього простору взагалі. «Педагогічна

технологія» відтворює тактику провадження освітніх технологій у певних умовах навчання. Їй властиві загальні властивості реалізації педагогічного процесу незалежно від навчального предмета¹.

У 60–70-х рр. ХХ ст. цей термін асоціювався насамперед із методикою застосування технічних засобів навчання. У подальших дослідженнях українських фахівців це поняття набуло ширшого змісту і є одним із компонентів багатьох освітніх процесів та вивчається в педагогічних системах різного рівня. Воно найбільш широко застосовується в процесі опису педагогічних систем закладів загальної та професійної освіти.

Педагогічна технологія відображає процес та методику реалізації освітніх технологій у навчально-виховному процесі з урахуванням різних умов. Кожна педагогічна технологія відтворює модель навчально-виховного й управлінського процесів у закладах освіти різного рівня, поєднуючи в собі їх зміст, форми, засоби та способи. У свою чергу, вона може охоплювати й інші види технологій, що використовуються в інших науково-практичних галузях – нові інформаційні технології, електронні, промислові, валеологічні, поліграфічні тощо.

Поняття «педагогічна технологія» має різні трактування, що зумовлено неоднозначним розумінням науковцями мети, сутності та структури освітніх процесів, аспектів та підходів, його складників і результатів. Розглянемо деякі визначення педагогічних технологій, пропоновані вітчизняними дослідниками.

В Українському педагогічному словнику запропоноване тлумачення поняття «технологія навчання» як системного методу створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти»². Подібне трактування подано в Словнику термінів і понять сучасної освіти, у якому педагогічні технології схарактеризовано як «сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання і виховання, що дозволяють успішно реалізовувати поставлені освітні цілі»³. У запропонованих визначеннях окреслено загальну мету педагогічної технології – розв'язувати поставлену дидактичну проблему із заданими цілями, метою навчання та чітко визначеною структурою реалізації.

---

¹ Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. С. 23.

² Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 331.

³ Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О.В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Северодонецьк, 2020. С. 178.

У педагогічному словнику за ред. М. Ярмаченко зазначено, що педагогічна технологія передбачає відповідне наукове проектування, при якому ці цілі ставляться досить однозначно і зберігається можливість об'єктивних поетапних вимірювань та підсумкової оцінки досягнутих результатів⁴.

Подібної думки дотримувалися автори монографії «Педагогічні технології у неперервній професійній освіті» С. Сисоєва, А. Алексюк, П. Воловик, які визначають педагогічну технологію як «систему найбільш раціональних способів досягнення поставленої педагогічної мети, наукову організацію навчально-виховного процесу, що визначає найбільш раціональні й ефективні способи досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей»⁵.

Більш узагальнене визначення педагогічної технології подано в Енциклопедії освіти, у якій зазначено, що вона забезпечує перетворення педагогічного процесу в освітній, спрямована на цілеспрямовану діяльність усіх його суб'єктів⁶.

Автори посібника «Педагогічні технології» О. Падалка, А. Нісімчук, І. Смолюк характеризують педагогічну технологію як науку, що вивчає розвиток і освіту, навчання і виховання особистості школяра на основі позитивних загальнолюдських якостей та досягнень педагогічної думки, а також основ інформатики⁷.

У сучасній практиці педагогічні технології функціонують на трьох рівнях: загальнопедагогічному (технології на відповідних освітніх рівнях, у закладі освіти чи цілісного освітнього процесу в регіоні), предметному (технології вивчення конкретного навчального предмета), модульному чи локальному (технології розв'язання дидактичних, виховних чи управлінських завдань тощо). Тому науковці наголошують на актуальності й необхідності розмежування понять «педагогічна технологія», «освітня технологія», «виховна технологія» тощо.

Отже, аналіз дефініцій поняття «педагогічна технологія» дає підстави для висновку, що педагогічні технології – це сукупність способів і прийомів, а також форм взаємопов'язаної діяльності

---

⁴ Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка. 2001. С. 359.

⁵ Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін.; За ред. С. О. Сисоєвої. Київ : ВІПОЛ, 2001. С. 27.

⁶ Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; Гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 661.

⁷ Падалка О. С., Нісімчук А. М., Смолюк І. О., Шпак Т. О. Педагогічні технології: навч. посібн. для вузів. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1995. С. 9.

суб'єктів освітнього процесу, що забезпечує ефективність функціонування педагогічної системи та гарантоване досягнення поставлених педагогічних цілей. Важливий компонент технології – це особливі знання та вміння, засоби чи процеси, якими володіють ті, хто реалізує технологію, і завдяки яким вони мають конкурентні переваги на освітньому ринку. Педагогічна технологія – це інтегративна модель навчально-виховного процесу з чітко визначеними цілями, спроектованими на досягнення мети, діагностикою поточних і кінцевих результатів, розподілом освітнього процесу на окремі компоненти, неухильне виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку⁸.

Аналіз наукових праць з теми дослідження засвідчив, що в педагогіці розроблені основні методологічні вимоги до проектування педагогічних технологій відповідно до сучасних викликів у системі освіти: *концептуальність* (розроблення концептуальної бази, що передбачає обґрунтування досягнення освітніх цілей у філософському, психологічному, дидактичному та соціально-педагогічному аспектах); *системність* (мета, процесуальність, цілісність, взаємозв'язок); *керованість* (мета, завдання планування, поетапність, зворотний зв'язок); *цілісність* (єдність усіх обов'язкових елементів навчання); *інноваційність* (наявність нових досягнень педагогічної науки та практики); *відтворюваність* (доступність, алгоритмічність, структурованість, прозорість); *ефективність* (результативність, оптимальність, досягнення стандарту навчання); конкурентноздатність в умовах сьогодення.

Значна кількість створених педагогічних технологій поставила перед вченими завдання теоретично узагальнити та класифікувати їх, що необхідно для їх усвідомленого застосування, а також для цілеспрямованого проектування нових технологій. Зазначимо, що класифікацію технологій навчання можна здійснювати за різними ознаками. Аналіз наукових розвідок С. Бондар, О. Пометун, О. Пехоти дозволяє виокремити істотні та значущі ознаки, які можуть стати критерієм для класифікації педагогічних технологій: цільова орієнтація, характер відносин викладача і учня, організація навчання.

Залежно від того, на якому рівні відбувається їх використання, педагогічні технології можуть бути: загальнопедагогічними, предметними (власне методичними) і локальними (модульними). За базовою концепцією розрізняють теоцентричні, натурцентричні, соціоцентричні, антропоцентричні та ін. Залежно від основного методу та засобів, що використовуються: репродуктивні, тренінгові, діалогічні, розвивальні,

---

⁸ Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті: навч. посібник / за заг. ред. С.П. Бондар. Рівне : Тетіс, 2003. С. 8.

творчі, ігрові, комп'ютерні, а також програмного, проблемного, комунікативного та дистанційного навчання. За формами організації педагогічні технології диференціюють на персональні, групові, диференційовані тощо. Залежно від моделі взаємодії педагога: авторитарні, орієнтовані на особистість учня, особистісно-діяльнісні, створені для співробітництва педагогічних технологій

О. Пометун основними критеріями для їх виокремлення педагогічних технологій обрала ступінь вияву школярами суб'єктності, самостійності, активності у створенні умов для саморозвитку. З огляду на це вона виділила дві групи педагогічних технологій: *репродуктивні* (особистісно відчужені) та *продуктивні* (особистісно орієнтовані)⁹.

Запропоновані класифікації не є остаточними та єдиними. Дослідники продовжують пошук тих ознак і властивостей, за якими можна виділити інші види технологій. Зауважимо, що розробити повну класифікацію педагогічних технологій, яка б відповідала всім завданням школи, неможливо. Кількість, зміст і характер педагогічних технологій будуть постійно змінюватися залежно від суспільно-історичних завдань навчання, виховання й освіти.

2. Упровадження інноваційних технологій навчання синтаксису на уроках української мови

Зміна наукових напрямів у лінгвістиці, зокрема й україністиці, нові вимоги до підготовки здобувачів освіти – усе це вимагає сучасних підходів до формування наукового та навчально-методичного простору. Зокрема, з'являється необхідність перегляду методики навчання української мови.

Особливу роль у мовній освіті відведено синтаксису української мови – «серцю граматики» (Р.Х. Робінс), який є найвищим ярусом мовної системи, оскільки пов'язаний із реалізацією низки мовних функцій, найголовнішою з яких є комунікативна. На синтаксичному рівні інші мовні одиниці організуються з метою побудови мовлення: фонетично оформлені слова з їх граматичними характеристиками, поєднуючись один із одним, формують повідомлення про дійсність, про волевиявлення мовця або про його ставлення до світу. Засоби кожного мовного рівня набувають повноти свого значення лише в найменшій комунікативній одиниці (реченні), що є об'єктом вивчення синтаксису. З огляду на це цей розділ граматики відіграє важливу роль у формуванні комунікативних умінь і навичок школярів. Синтаксичний рівень є основою вивчення функціональної значущості мовних одиниць всіх

---

⁹ Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 135 с.

інших рівнів, вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, розвитку логічного мислення та мовлення учнів, формування пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання.

Незважаючи на те, що сьогодні інтереси вчених зорієнтовані на функціональну лінгвістику, а статичний структурно-семантичний підхід до вивчення мови почав поступатися місцем динамічному, комунікативному, сучасна методика вивчення мови на всіх її етапах, як і раніше, будуватиметься на констатації мовних одиниць, явищ, процесів. З огляду на це для досягнення необхідного сучасним суспільством рівня оволодіння носієм мови мовленнєвими засобами необхідно змінити основні засади навчання мови, як і вивчення синтаксису української мови.

Традиційне навчання синтаксису, орієнтоване лише на ознайомлення із синтаксичною структурою, не дозволяє досягти оптимальних результатів, що потребує провадження іншої системи, яка б охоплювала інноваційні технології навчання синтаксису української мови. Для реалізації сучасних програмових вимог необхідно на уроці української мови досягати таких цілей: навчити учнів творчо осмислювати систему української мови; показати особливості синтаксичної системи сучасної української мови та її функціонування в мовленні; закласти основи наукового уявлення про синтаксис української мови; ознайомити з найбільш складними та проблемними питаннями сучасної науки про синтаксис; удосконалити навички аналізу синтаксичних явищ.

Сучасний підхід до навчання синтаксису обов'язково має враховувати комунікативну орієнтацію мови, оскільки синтаксична система зосереджує в собі всі комунікативно-прагматичні функції мови. З огляду на це необхідно проваджувати такі сучасні технології, які сприятимуть засвоєнню синтаксису з позицій сучасного наукового осмислення таких понять, як семантика та прагматика речення, актуальне членування, текст та його одиниці у шкільній граматиці, наукові погляди останніх років на ознаки текстуальності та одиниці тексту, розуміння активних процесів у синтаксичній системі української мови.

В українській освіті особливо актуальною визначено технологію варіативності, яка створює можливість педагогічним колективам закладів освіти обирати та конструювати процес за будь-якою моделлю, зокрема й авторськими.

Сучасне навчання синтаксису української мови необхідно будувати з орієнтацією на нові лінгвофілософські та лінгводидактичні принципи, враховуючи досягнення в галузі номінації, лінгвокультурології, когнітивістики, фреймової семантики, міжкультурної комунікації тощо.

Когнітивно-орієнтовані технології є досить актуальними під час навчання синтаксису. Одним із засобів реалізації означеної технології є провадження *лінгвокогнітивного підходу*, який визначає основний

напря́м дослідження – реалізація когнітивних закономірностей засвоєння синтаксичної одиниці, а також свідоме оволодіння нею в результаті співвідношення концептосфери особистості (суб'єктивного образного уявлення про світ, внутрішнього мовлення) з семантикою інших мовних одиниць.

Зауважимо, що когнітивні дослідження стосувалися передусім лексичного шару мови, а питання когнітивної граматики загалом і когнітивного синтаксису зокрема ще перебувають на стадії становлення і характеризуються внутрішньою неоднорідністю та відсутністю єдиної методології. Методи когнітивного навчання на сьогодні активно розробляються Інститутом психології НАН України. У вітчизняній лінгводидактиці основи когнітивної методики представлено в працях О. Горошкіної, І. Дроздової, Л. Мамчур, Л. Мацько, А. Нікітіної, Т. Симоненко та ін.

М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна розробили концепції когнітивної та комунікативної методик, що згодом визначилися як когнітивно-комунікативний напря́м. Він спрямований на формування пізнавальних і творчих знань, умінь і навичок учнів, що регламентовані стандартом мовної освіти. Автори Концепції визначають когнітивну методику як «сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картини світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного»¹⁰.

Найбільш актуальним для учнів стає осмислення системи мовних засобів у єдності їх значення, форми та функції (що проголошено і в чинних методиках, але залишається реалізованим недостатньо), усвідомити ту картину світу, яка відобразилася в мові через культурно-історичний досвід народу, т. б. знати мову, щоб вміти нею користуватися, вільно володіти нею, повноцінно засвоїти цей унікальний інструмент пізнання, розвитку, життєдіяльності людини в суспільстві. Цими здібностями визначається лінгвокогнітивний рівень мовної особистості.

Курс шкільного синтаксису когнітивний за своєю сутністю. Зміст його зумовлено співвідношенням мовних явищ з реальною дійсністю. Співвіднесеність граматичних (особливо синтаксичних) одиниць із позамовною дійсністю активізує пізнавальну діяльність учнів (сприймання, пам'ять, уяву, увагу, мислення; розумові операції: порівняння, аналіз синтез, узагальнення, класифікація, конкретизація тощо).

---

¹⁰ Пентилюк М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5.

Успішному оволодінню знаннями сприяє діяльність, що базується на дії когнітивних механізмів роботи з інформацією, що передбачає не тільки глибоке усвідомлення досліджуваного матеріалу, а й розуміння шляхів пізнання, активну участь школяра в пізнавальному процесі: спостереження за фактами мови, аналіз мовних зразків, дослідницька й пошукова робота, вирішення проблемних завдань, узагальнення, систематизація тощо.

Вихід у сферу комунікації, вивчення тексту як складного комунікативного явища, що визначає стратегічну програму адресанта, спричинює перспективи впровадження *текстоцентричного підходу* в лінгвометодиці та створює передумови для розуміння тексту передусім як результату будь-якого виду мовленнєвої діяльності.

Зауважимо, що текст розглядається сьогодні як одиниця мови та мовлення. Як одиниця мови текст будується за допомогою засобів мовної системи, що забезпечують його цілісність та зв'язність. Основні типи тексту (розповідь, опис, міркування) будуються за мовними моделями. Як одиниця мовлення текст є продуктом мовленнєвої діяльності. Компетентні моделі навчання передбачають, з одного боку, навчання знаньєвому рівню мовної компетенції на текстовій основі, оскільки всі одиниці мови повноцінно виявляють себе, функціонуючи в тексті. З іншого боку, текст є основою продуктивної, творчої діяльності учнів. Учні будують тексти за мовними моделями мовленнєвих типів, використовуючи різноманітні засоби мови.

На сьогодні проблема тексту, його сприймання, породження та аналізу поряд з проблемами мовленнєвого розвитку сучасних школярів має особливе значення в процесі формування комунікативної компетенції учнів. Текст сприймається як продукт мовленнєвої діяльності, як реалізований задум висловлювання, а головним завданням мовленнєвого розвитку учнів є навчання породженню і сприйманню текстів.

Визначення текстоцентричного підходу до вивчення мовного матеріалу як пріоритетного уточнює та розширює завдання вивчення функцій мовних одиниць, загальних закономірностей їх функціонування та специфіки їх практичного функціонування, яке значно ширше, оскільки в кожній екстралінгвістичній ситуації воно розглядається через комунікативні (творчі) потреби та можливості носія мови. Саме текстоцентричний підхід дозволяє вивести теорію синтаксису на стилістичний рівень та розглядати поле функціонування його мовних одиниць у зв'язку з ідейно-теоретичним змістом.

Звернення до тексту як до дидактичної одиниці обумовлено завданням розвитку мовлення учнів, пов'язаним із створенням учнями комунікативно-орієнтованих текстів з метою повноцінного спілкування у процесі соціальної діяльності.

Навчання на текстовій основі передбачає використання комбінованого виду мовного аналізу – синтаксично-стилістичного. Саме такий вид аналізу сприяє не тільки засвоєнню лінгвістичної теорії, а й виробленню комунікативних умінь і навичок. Розуміння учнями стилістичної ролі синтаксичних одиниць у конкретних текстах сприяє точному відбору видів речень, типів основних та другорядних членів речення вивчення своїх думок.

Проблема провадження проблемного навчання на сьогодні знову стає актуальною, оскільки вона спрямовує розвиток методики до продуктивної діяльності учнів. Набуває поширення **проблемно-діалогічна технологія** – це новий етап у розробленні проблемного навчання. Переваги її незаперечні та виявляються у підвищенні продуктивності; у прозорому контролі результативності навчання кожного учня та в наявності системи зворотного зв'язку як способу вибудовування індивідуального освітнього вектора учня.

Технологія проблемного навчання принципово відрізняється від традиційного завданнями та принципами організації педагогічного процесу. Під час традиційного (інформативного) типу навчання учень отримує «готові знання» і засвоює їх шляхом повторення та тренування. У процесі проблемного навчання вчитель ставить навчально-проблемне завдання, яке породжує проблемну ситуацію, потім відбувається процес усвідомлення, прийняття та вирішення проблеми, а учні опановують навички вирішення конкретних завдань та прийоми набуття нових знань.

Проблемно-пізнавальні завдання є таким видом проблемного завдання, у процесі виконання якого учні без безпосередньої участі вчителя опановують нові знання, нові способи їх здобуття, самостійно аналізуючи мовні явища. Отже, проблемно-пізнавальні завдання з української мови – це такий вид навчального завдання, у процесі якого учні, самостійно аналізуючи мовні явища, опановують теоретичні відомості. Цінність проблемно-пізнавального завдання полягає в тому, що в процесі самостійного розв'язання учень проходить усі етапи пошуку вирішення проблеми, здійснює різні спроби, припускається помилок, планує пошук, перевіряє розв'язання. Пізнавальне завдання має відображати систему та логіку змісту навчального предмета, враховувати рівень готовності учнів та навчальної підготовки, щоб створювати реальні умови для їх формування, містити інформацію для розвитку розуму, творчих процесів.

Важливо, що проблемне навчання є складним механізмом, що охоплює різні типи проблемних ситуацій, що ілюструють принципову різницю між проблемним навчанням, мета якого – розвиток творчого мислення та інтелектуальної самостійності, та традиційним навчанням, яке спрямоване на репродуктивну діяльність.

Одним із способів створення проблемної ситуації на уроках української мови є постановка проблемного питання. До проблемних питань можна віднести такі, які викликають інтелектуальні труднощі для учнів, відповідь на які не міститься ні в попередніх знаннях, ні в інформації, що презентується. Наприклад, під час повторення теми «Знаки пунктуації в безсполучниковому реченні» поставимо таке проблемне питання: «Чи можна один зміст (значення) висловити за допомогою речень, різних за формою?». У процесі обговорення учні повинні прийти до висновку, що мовні явища взаємопов'язані та легко переходять із однієї форми до іншої. Це можна проілюструвати такими прикладами речень:

1. *Та раптом випав меч з руки моєї, мене звалив на землю біль тупий (Д. Павличко) – Та раптом випав меч з руки моєї, бо мене звалив на землю біль тупий.*

2. *Жінки ніколи не прощають чоловікам їхньої слабкості, вони хочуть бачити їх лише героями (Ю. Збанацький) – Жінки ніколи не прощають чоловікам їхньої слабкості, оскільки вони хочуть бачити їх лише героями.*

Пропонуємо такі типи проблемних питань із синтаксису та пунктуації:

1) спрямовані на розкриття протиріч у самому науковому факті (наприклад, між інтонацією та постановкою розділових знаків):

Оповита нічним мороком земля не спала (М. Черничук).

Заметена снігами хата ледь блимала невеличкими вікнами з-під сивих брів (І. Цюпа) (пауза є, а коми немає);

2) спрямовані на розкриття суперечності між звичними уявленнями та науковим поясненням цього факту:

Між іншим, осіннього ранку все якесь інше, особливе (Між іншим можна прибрати з речення? Чи є це слово вставним?);

3) спрямовані на розкриття протиріч між набутими знаннями учнів та новими, що повідомляються вчителем: «Чому в другому реченні кома не ставиться?».

Повісивши пальто на гачок, гість увійшов до кімнати.

Повісивши голову поплентався Федірко з вигону (Ю. Збанацький)

У процесі вивчення синтаксису можна використовувати два види проблемно-пізнавальних завдань:

1) без визначення текстової основи: «Чи можна вважати неозначено-особові речення неповними? Доведіть свою точку зору».

2) із певною опорою: Чи можна таке речення, як «*Зацілюю мрію на твоїх устах, розтривожу осінь в золотих садах*» вважати неповним? Доведіть свою точку зору.

Учні, відповідаючи на запитання, у першому випадку самі добирають необхідні для аналізу та підтвердження своїх думок приклади, у другому випадку аналізують уже запропоноване вчителем речення.

Пропонуємо такі типи завдань із синтаксису:

1. Завдання на з'ясування інтонаційно-змістових особливостей речення та вибір відповідних розділових знаків. Наприклад:

– Прочитайте речення з усіма можливими інтонаціями. Визначте, чим пояснюються відмінності в інтонації. Які розділові знаки можливі в цьому реченні?

Мрія ставала дійсністю дійсність була схожа на мрію (Л. Дмитерко).

– Чому окличні речення не можна класифікувати за метою висловлювання?

2. Завдання на з'ясування структурно-семантичних особливостей речень та вибір відповідних розділових знаків. Наприклад:

– Зробіть висновки про постановку розділових знаків у поданих реченнях:

А. Хлопці бігли не чуючи ніг.

Б. Дівчина все ще стоїть заломивши руки.

В. Над озером холонув вечір зануривши в мілкі береги далеке полум'я хмар.

– Чому безсполучникові речення виділяються в окремий розряд, а не розподіляються між складносурядними та складнопідрядними?

Якщо всім учням важко відповісти на таке запитання, завдання уточнюється: На прикладі речення *«Афоризм має перевагу над романом: його завжди дочитують до кінця»* доведіть, що таке безсполучникове складне речення з однаковою основою можна порівняти і зі складносурядним, і зі складнопідрядним.

Під час вивчення теми «Складнопідрядні речення з кількома підрядними» можливе таке проблемне питання:

– Чим речення з послідовним підрядним зв'язком нагадують підпорядкування слів у трислівному словосполученні, де слова послідовно залежать один від одного, порівняймо:

А. Читати цікаву книгу.

Б. В душі зберігаю навіки години, коли я уперше побачив той край, де, вишир розмахнувшись в степах України, назустріч до моря полинув Дунай (М. Нагнибіда).

Учні повинні зробити висновок, що в складному реченні одне з простих речень (*коли я уперше побачив той край*) одночасно є і головним, і залежним, що відрізняє такі побудови від речень з однорідною та неоднорідною супідрядністю.

3. Завдання на визначення видів синтаксичного зв'язку слів.

– Визначте, який вид синтаксичного зв'язку слів (узгодження, керування чи прилягання) у словосполученні *красу землі* в реченні «*Від давніх часів і до наших днів митці слова прагнули оспівати красу землі*».

Учень. Зв'язок між словами в словосполученні *красу землі* – узгодження, оскільки залежне слово відповідає на питання *яку?*

Учитель. Це правильно, проте не враховано ще одну, найбільш важливу ознаку, що характеризує узгодження як спосіб зв'язку слів: зі зміною головного слова змінюються і форми залежного; *красу землі* – *красою землі*, у *красі землі*. Отже, у наведеному словосполученні метод зв'язку слів – керування).

– Чи є якісь відмінності між словосполученнями *гарна сукня та пошити гарно?*» (Відповідь: відмінність їх у способах синтаксичного зв'язку слів – у першому випадку це узгодження, у другому – прилягання).

4. Завдання під час вивчення теми «Головні члени речення» та «Другорядні члени речення».

– Скільки членів речення у цьому реченні «*Один з промінчиків примостився в діда на плечі?*». (Відповідь: чотири члени речення, оскільки один із промінчиків – синтаксично неподільне словосполучення, а словосполучення *в діда та на плечі* складаються з одного повнозначного слова та прийменника).

Пропонуємо для аналізу такі речення, у яких – складені підмети: *Кінець червня найчастіше співпадає з Петровським постом (В. Скуратівський). Всміхались нам із неба сто богинь і дарували зимові прикраси (Н. Чир). Ах, скільки струн в душі дзвенить! (О. Олесь). Десь ключ птахів небачених летить (М. Зеров). Море світла залляло їм очі (М. Коцюбинський). Гусей шумливі табуни напровесні чи пізно восени злітаються над ставу тихе лоно і каламутять голубинь затону (М. Рильський). Кілька чоловік відкашлялось, почало пробувати голос, спочатку несміло, ніби соромлячись, а потім усе сміливіше і сміливіше (Г. Тютюнник). Отак же десь і мій пішов (Г. Тютюнник). Дві верби, дві журби, дві осінні задуми, дві сестри, дві вдови входять в ліс, наче в думу (М. Луків). Кожна зустріч з тобою як сон, кожен порух – мов звук в унісон, кожен подих і погляд привітний (М. Сіренко).*

5. Завдання під час вивчення теми «Види односкладних речень». Можна створити таку проблемну ситуацію: учитель пропонує учням п'ять видів речень, що спроектовані на дошці:

1. *Я люблю теплі осінні дні.*

2. *Зацілюю мрію на твоїх вустах, розтривожу осінь в золотих садах (Н. Чир).*

3. *Посіємо хліб у рілля вікову (А. Малишко).*
4. *Шануй учителя як родителя (Народна творчість).*
5. *Мені сьогодні не заснути (Б.І.- Антонич).*
6. *Всі шляхи на Україні стоптано та збито (Л. Первомайський).*
7. *Радість! Повний успіх! (О. Бердник).*

– Уважно розгляньте речення. Поміркуйте, як їх можна розподілити на дві групи (до першої групи – 1 речення; до другої – 2-7 речення).

– За яким принципом ви їх розподілили? (розподіл було здійснено за складом граматичної основи – односкладні та двоскладні).

Далі вчитель може спланувати вивчення односкладних речень відповідно до таких етапів:

1 етап – дослідницька робота з визначення типів односкладових речень.

– Перед вами односкладні речення. Вони різні. Їх теж можна розділити на дві групи.

1. *Боюсь не самоти, а суєти (М. Луків).*
2. *Радять мені жити без ілюзій (Л. Забашта).*
3. *Решетом воду не носять (Народна творчість).*
4. *Як же жити на чужині на самоті? (Т. Шевченко).*
5. *Вечірній сон (В. Стус).*

– За яким принципом ви можете розділити ці речення? (Розподіл залежить від того, чим виражений головний член речення).

– Чим виражений головний член у реченні *«Вечірній сон»*? (Підмет виражений іменником).

– Чим виражені головні члени в 1-4 реченнях? (У 1-3 реченнях – особовим дієсловом, а в 4 – початковою формою дієслова – інфінітивом).

2 етап – узагальнення.

Отже, у 1-4 реченнях головний член виражений дієсловом, а в 5 – іменником. Односкладні речення відповідно до морфологічного вираження головного члена поділяються на дві групи: 1) дієслівного типу; 2) іменного типу.

– Як ви думаєте, яка назва підійшла б кожній групі? Доведіть свою точку зору.

3 етап – самостійне створення учнями алгоритму.

1. Знаходимо граматичну основу речення.
2. Визначаємо, двоскладне речення чи односкладне.
3. З'ясуємо, чим виражений головний член речення.
4. Чи можна вставити в речення підмет?
5. Визначаємо, чим виражений головний член речення.

– Перебіг наших міркувань буде алгоритмом для визначення типів односкладних речень.

Як засвідчують продемонстровані вище проблемні питання та ситуації, вони здебільшого засновані на розв'язанні протиріч, створених у реальних мовних фактах, коли різні мовні явища матеріально однакові або коли одна й та ж форма несе в собі одночасно кілька граматичних значень (синкретизм), тобто порушені відповідності між формою та змістом.

Відповідь на кожне з проблемних питань вимагає звернення до мовного матеріалу, виявлення в ньому подібного та різного, вміння зіставляти явища, розглядати їх у безперервному зв'язку та взаємодії, знаходити різне загалом та загальне у абсолютно різних, на перший погляд, явищах.

Створення проблемних ситуацій застерігає школярів від механічного засвоєння навчального матеріалу та залучає їх до самостійної пошукової діяльності. Розумова діяльність, що виникає під час виконання таких завдань, підвищує активність учнів та створює позитивний емоційний настрій.

Використання технології проблемного навчання сприяє підвищенню інтересу школярів до вивчення предмета, забезпеченню розвивального ефекту та мотивації до навчання, створенню атмосфери співпраці вчителя та учня, розвитку мови та логічного мислення, доцільному вибору прийомів створення проблемної ситуації, що найбільш ефективно реалізується в межах конкретної теми з синтаксису під час уроків української мови.

Учень сучасної школи повинен уміти працювати самостійно; опрацьовувати значну кількість інформації; добирати та аналізувати потрібну інформацію; самостійно робити висновки; шукати шляхи вирішення у тій чи іншій ситуації; творчо розв'язувати проблеми. Для того, щоб учневі розвинути вищезазначені вміння, сучасна система освіти проваджує **проектні технології**, які в останні роки набувають популярності серед педагогів. На сьогодні метод проектів є одним із найактуальніших, оскільки дозволяє поєднувати теоретичні знання та практичні застосування для розв'язання тієї чи іншої проблеми.

На думку К. Мелашенко, метод проектів – це педагогічна технологія, що передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дають змогу розв'язати ту чи іншу проблему в результаті самостійних дій учнів з обов'язковою презентацією цих результатів¹¹. Л. Лук'янова слушно зауважує, що участь у проектній діяльності створює для учнів можливість для самовдосконалення, а також забезпечує вибір власної ролі в системі колективних відносин

---

¹¹ Мелашенко К. М. Технологія проектного навчання. *Завуч*, № 13 (271). Травень, 2006. С. 13.

учасників проекту (автор ідей, виконавець, учасник, організатор) або залишає за учнем таке право вибору на індивідуальну роботу, і в такому випадку виконавець проекту поєднує усі ролі в одній особі¹².

Перевагами використання проектної технології є формування особистості, яка володіє інформаційною культурою; використання системно-діяльнісного підходу, що сприяє розвитку творчих здібностей; дозволяє диференціювати та індивідуалізувати освітній процес; робота в групах впливає на розвиток особистості, допомагає здійснювати колективне спілкування.

Активне залучення учнів до створення проекту дає можливість освоїти нові засоби людської діяльності в соціокультурному середовищі. У здобувачів освіти формуються особисті якості, які можуть бути отримані в діяльності, а не лише вербальним шляхом. Важливо відзначити, що в процесі проектної діяльності формуються такі вміння: рефлексивні, пошукові (дослідницькі), комунікативні, презентаційні тощо.

Українська мова як навчальний предмет створює сприятливі умови для проектної діяльності. Проекти, виконані в межах традиційного шкільного курсу української мови, є найбільш органічним варіантом інтеграції проектної методики в освітній процес, оскільки дозволяють використовувати матеріал навчального курсу для організації самостійної роботи учнів.

Проектування – це творча діяльність, спрямована на власне відкриття – створення «нового продукту». Воно створює для учнів можливість побачити взаємовідношення рівнів і одиниць мовної системи, їх багатоаспектне функціонування у взаємозв'язках з іншими системами. Здобуваючи знання самостійно, але під керівництвом вчителя, школярі можуть об'єднати досліджуване з різних предметів у єдине ціле, вийти за межі навчальних програм, оскільки це мотивується природним інтересом та імпульсом змагань. У процесі пошуку та ознайомлення з джерелами знань діти опановують вміння впізнавати, аналізувати, зіставляти явища та факти з урахуванням їх різних інтерпретацій, конструювати власні висновки та творчі висловлювання в усній та письмовій формах.

Проектна діяльність забезпечує реалізацію особистісно орієнтованого підходу до вивчення об'єкта, допомагає організувати вмотивовану дослідницьку діяльність школярів, активізувати їхній творчий потенціал, навчити працювати в колективі. Працюючи в групі, учень засвоює соціальні норми, визначаючи свою позицію, може її скоригувати. У процесі підготовки та презентації проекту школярі

---

¹² Лук'янова Л. Технологія організації проектної діяльності. *Імідж сучасного педагога*. 2009. № 10. С. 17.

виконують різні соціальні ролі: лідера та водночас слухача, вчать сприймати чужу думку, рефлексувати, оцінювати свою роботу в групі та роботу інших, толерантно формулювати ці оцінки.

Спільна проблема, розв'язання якої мотивовано, створює загальну мету. Починається усвідомлення та коригування завдань, їх розподіл та розв'язання залежно від індивідуальних здібностей учасників групи. Двосторонній процес: самостійне здобуття знань та постійне їх коригування з іншими учасниками, яких згуртувала спільна справа, – формує повноцінний зворотний зв'язок. Інтерактивність стає природною умовою результативності спільної роботи, у якій повинні поєднуватися індивідуальні та загальні інтереси, розуміння важливості та цінності власної діяльності для досягнення спільної мети.

Реалізація проєкту супроводжується рефлексією на всіх етапах діяльності, розвитком навичок самоаналізу. Більш важливою стає не так презентація, як процес спільної діяльності. Важливо те, що учні аналізують свої ідеї під час її реалізації, намагаються зіставити підсумки колективного обговорення з окресленим планом та презентацією.

Імпульсом до реалізації проєкту є правильно сформульована проблема, що викликає необхідність проаналізувати проблему та причини її виникнення.

На уроках української мови під час вивчення синтаксису використання проєктної діяльності також є актуальним і сприяє активізації пізнавального інтересу до навчання.

У процесі вивчення розділу «Синтаксис» на уроках української мови можна використовувати всі види проєктної діяльності:

1. *Інформаційний проєкт*, що орієнтований на збір інформації про мовні явища, їх аналіз, узагальнення та презентацію аудиторії. Інформаційні проєкти можуть містити тлумачення слів-термінів у словниках, мовну рефлексію, пошук уривків і цитат із будь-якої теми чи проблеми, систематизацію мовного матеріалу для подальших досліджень. Наприклад, пропонуємо такі інформаційні проєкти: «Односкладні та двоскладні речення», «Узагальнено-особові речення в українських прислів'ях та приказках», «Уживання складно підрядних речень із підрядними порівняльними в текстах художньої літератури», «Безполучникове речення», «Види складнопідрядних речень в українській мові», «Синтаксична синонімія складно підрядних та простих ускладнених речень», «Тире в складносурядному реченні» тощо.

2. *Рольовий проєкт* передбачає, що учень постає як літературний чи історичний персонаж, вигаданий герой. Так можна проаналізувати звертання у межах вивчення теми «Родинно-побутові пісні» або види односкладних речень на матеріалі поетичної творчості Тараса Шевченка.

3. *Практико-орієнтовані проекти* з української мови спрямовані на соціальні інтереси учнів та містять міркування про те, для чого ми вивчаємо українську мову, які основні ознаки її унормованості. Наведемо приклади таких проектів: «Синтаксичні особливості мовлення моїх однокласників», «А схеми бувають різними (вчимося схематично відображати структуру складного речення)», «Синтаксичні особливості розважальних передач», Скарбничка прикладів уживання двокрапки у складних реченнях», «Чи потрібна кома?».

4. *Творчі проекти* передбачають максимально вільну та нетрадиційну інтерпретацію оформлення та презентації результату. Наприклад, лінгвістичні казки, альманахи, театралізовані вистави витворів мистецтва, фільми. Наприклад, у межах серії фільмів про культуру мовлення можна розробити проект на тему «Синтаксичні норми сучасної української мови». На уроках учні можуть презентувати кінцеві продукти як буклети (тема «Словосполучення»); граматичні казки («Казка про безсполучникове речення», «Казка про сполучник і сполучне слово»); таблиці («Складні речення з різними типами зв'язку, 9 клас»).

5. *Дослідницький проект* – це наукове дослідження з обґрунтуванням актуальності та завдань дослідження, з висуванням гіпотез та обговоренням результату. У таких роботах застосовують такі методи, як експеримент, моделювання, опитування. Пропонуємо такі теми: «Односкладні речення (на матеріалі художніх творів поетів-земляків)», «Особливості синтаксису електронних повідомлень (листів, sms-повідомлень тощо)», «Складносурядні речення у творчості В. Стуса», «Синтаксис рекламних текстів». Вивчаючи тему «Прості ускладнені речення», пропонуємо виконати проект «Звертання непоширені та поширені» із проблемними питаннями: «Яка частота звертань у повсякденному мовленні?» і «Яка роль звертань у віршах українських поетів?». Під час узагальнення теми учні можуть представити результати у формі презентацій та дискусії на тему «Вживання звертань в українській мові».

Проектною формою роботи може бути проблемне питання та його обговорення й пошук відповідей на нього. Проблемні питання можуть використовуватися на різних етапах уроку, приміром: «Чи може словосполучення існувати поза реченням?», «Який зв'язок був оформлений за допомогою сполучників раніше – сурядний чи підрядний? Чому?», «Чи можна одне речення вважати текстом?», «Чи можуть різні члени речення бути однорідними?» тощо.

Проекти можуть бути короткостроковими, тижневими, річними, багаторічними. Проектна діяльність базується на інтерактивних формах навчання: виставки плакатів, словників, відеорепортаж, інтерв'ю,

дискусія, науково-практична конференція, пресконференція, експериментальна лабораторія, аналітична гра, студія анімаційних проєктів, майстер-клас тощо. У формі проєктів доцільно повторювати весь розділ мовознавства, зокрема синтаксис і пунктуацію.

Отже, застосування проєктної діяльності зумовлена її багатofункціональністю, оскільки метод проєктів активізує самостійну та пізнавальну діяльність школярів, дає можливість сформувати в них навички проєктної діяльності, розвивати та вдосконалювати комунікативну компетентність школярів, підвищити якість навчання, підготувати учня до продовження навчання за наступним освітнім ступенем та адаптації до соціально-економічних умов країни. Проєктна діяльність спрямована також на психофізичний, моральний та інтелектуальний розвиток школярів, активізацію їх задатків та творчого потенціалу, залучення їх до успішної трудової діяльності та системи загальнолюдських цінностей, формування та задоволення їх діяльнісних та пізнавальних інтересів і потреб, створення умов для самовизначення та самовираження.

Зміна концепції мовної освіти в останні роки та запровадження нових державних стандартів зумовлюють впровадження в навчальний процес **інтерактивних технологій навчання**, які забезпечують взаємодію та діалог учнів як із учителем, так і між собою. Зміст шкільного курсу синтаксису сучасної української мови дає можливість використовувати багато форм інтерактивного навчання. Це обумовлено тим, що в синтаксичній науці досі немає єдиного розв'язання низки питань: фундаментальні синтаксичні зв'язки, класифікація синтаксисних відношень у словосполученнях, структурна організація простого речення, типи сполучникових складних речень, типологія тексту, новітні синтаксичні зміни в літературній мові тощо.

Традиційною формою організації навчання в школі є урок. З урахуванням орієнтації інтерактивних форм занять на багатоаспектну комунікацію, що передбачає активність, паритетність усіх суб'єктів спілкування, особливої актуальності набуває провадження в шкільну практику різних видів лекцій (особливо в старшій школі), у яких реалізується принцип діалогу з аудиторією: лекція з заздалегідь запланованими помилками, лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція-пресконференція тощо. Уважаємо за необхідне сформувати в учнів уявлення про деякі синтаксичні теорії, ознайомити їх з різними способами вирішення тієї чи іншої синтаксичної проблеми. Такий підхід до вивчення синтаксису розвиває в школярів мовну спостережливість, навички незалежного мислення, сприяє глибшому осмисленню мовних явищ.

Лекцію-бесіду можна використовувати практично на уроці з будь-якої теми з синтаксису: «Словосполучення», «Другорядні члени речення», «Односкладні прості речення», «Повні й неповні речення», «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)», «Складні речення з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком» тощо. Під час лекції-бесіди учитель залучає учнів до найважливіших та проблемних питань теми, що спонукає аудиторію обмінюватися думками. Наприклад, у процесі вивчення теми «Вставні слова, словосполучення, речення» для активізації процесу мислення восьмикласників використовуємо запитання: «З якою метою використовуються вставні одиниці в мовленні?», «Чи є вставні компоненти членами речення? Чому?», «Чи погоджуєтеся ви з думкою, що вставні слова – це слова, що граматично не пов'язані з реченням. Доведіть своє твердження», «Обґрунтуйте необхідність розмежування вставних конструкцій та вставлених компонентів» тощо. Пошук вирішення поставлених учителем питань у процесі лекції-бесіди допомагає школярам усвідомити вставні компоненти як важливі функціонально-стилістичні засоби, які відіграють важливу функцію у спілкуванні: забезпечують правильність розуміння тексту, дотримання логічних правил мовного спілкування. Загальною функцією всіх вставних конструкцій є інтегральна – відобразити ставлення мовця до висловлювання.

Оскільки в інтерактивному навчанні важливою є організація пізнавальної діяльності учнів, яка стимулює їхні здібності, спрямовує внутрішні пізнавальні мотиви в розвитку навичок самонавчання, прагнення до самовиховання, особливої актуальності набуває бінарна модель взаємодії, зокрема *бінарна лекція* як різновид читання лекції учителем та учнем. Наприклад, під час повторення курсу синтаксису в старшій школі, зокрема узагальнення знань з теми «Просте речення» можна вчителю подати матеріал про формально-синтаксичний та комунікативний аспекти вивчення простого речення, а іншому учневі – про семантико-синтаксичний. На завершення такої бінарної лекції учні повинні усвідомити, що під час аналізу реченнєвої структури необхідно враховувати всі три аспекти, оскільки саме сукупність різних чинників є визначальними щодо належності синтаксичної конструкції до відповідного класифікаційного типу.

Бінарні лекції можна використати лише під час вивчення таких тем, що мають протилежні концепції чи наукові школи, різні погляди на проблему, наприклад «Словосполучення як синтаксична одиниця», «Основні ознаки простого речення», «Загальна характеристика складного речення» «Принципи класифікації складного речення», «Члени речення», що дає можливість обговорити низку питань

у бінарній опозиції: «широке» і «вузьке» розуміння словосполучень, традиційна та сучасна теорія другорядних членів, неповні речення у різних концепціях учених-синтаксистів, сутність підрядних і сурядних зв'язків тощо.

Необхідно враховувати той факт, що бінарна лекція вимагає від учителя та учня ретельної попередньої підготовки, адже повинен відбутися «живий діалог» з аудиторією, що вимагає рефлексії як своєї діяльності, так і опонентів. Однак успішна реалізація такої бінарної моделі на основі принципу суб'єктної позиції здобувача освіти забезпечує ефективність комунікативної взаємодії, максимальну активність особистості в засвоєнні знань. Дискусійний характер лекції орієнтує учнів до аналізу отриманої інформації, її класифікацію, визначення ступеня важливості. Учням доводиться не просто фіксувати отримані відомості, а зіставляти, порівнювати, робити власні висновки, відзначаючи переваги чи недоліки різних поглядів та концепцій.

Під час вивчення синтаксису можна організовувати на уроці *лінгвістичну дискусію*. Дискусія як форма навчання дозволяє організувати живе спілкування, залучити всіх або більшість учасників до обговорення питання, передбачає зіткнення різних точок зору, стимулює мовленнєву активність та самостійність суджень, виховує культуру мовленнєвого спілкування. Переваги цього підходу очевидні: можливість самовираження школярів, яке стає важливішим за демонстрацію мовних знань; усвідомлене та самостійне використання мовних та мовленнєвих засобів; реалізація індивідуального мовленнєвого задуму; зникнення притаманних навчального процесу перешкод. Потреба в дискусійній форм зумовлена тим, що в синтаксисі, як й у інших розділах мовознавства, є низка невирішених проблем.

З метою використання методу двосторонньої аргументації джерелами можливої дискусії під час уроків можуть бути такі теми: «Словосполучення», «Члени речення», «Види простого речення», «Просте ускладнене речення», «Складне речення», «Безсполучникове речення» тощо.

Пропонуємо такі запитання для обговорення на уроці української мови: «Наявність граматичної основи є головною ознакою речення чи ні?», «Чому члени речення називають другорядними?» (розмежування означень та обставин, обставин та додатків); «Які головні прийоми визначення складених присудків?», «У чому виявляється повнота/неповнота структурної схеми речення?», «Неозначено-особові речення повні чи неповні?», «У чому виявляється лексична обмеженість називних речень? Як це позначається на їхній семантиці?», «Чи можуть однорідні члени речення виражатися різними частинами мови, різними морфологічними формами, передавати різний зміст?», «Простим чи

складним вважається речення з однорідними присудками?», «Які синтаксичні конструкції називають синонімічними?»).

Дискусія складається з таких етапів: попередня підготовка, проведення обговорення та підбиття підсумків. Учитель під час дискусії виступає в ролі організатора, координатора та ведучого: рекомендує відповідну літературу, ознайомлює учнів із методикою проведення дискусій, репліками та питаннями, спрямовує суперечку, підбиває підсумки. Участь у комунікації, сам процес мовленнєвої діяльності та її результат впливають також на формування мотивації, викликають потребу в міцнішому засвоєнні теоретичних знань про синтаксичну будову мови.

У сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства відбувається фнформатизація освіти – це забезпечення освітнього процесу розробленням та використанням нових **інформаційно-комунікаційних технологій**, що спрямовані на досягнення взаємозалежних цілей виховання та навчання на різних рівнях освіти.

Інформаційні технології базуються на таких основних функціях: *наочності*, що забезпечує усвідомленість та свідомість сприйманої навчальної інформації, формування уявлень і понять; *інформативності*, оскільки засоби є безпосереднім джерелом знань, тобто носіями певної інформації; *компенсаторності*, що полегшує процес навчання, сприяє досягненню мети з найменшими витратами сил, часу; *адаптивності*, орієнтованої підтримки сприятливих умов перебігу процесу навчання, організації демонстрацій, самостійних робіт; *інтегративності*, що дозволяє розглядати об'єкт чи явище як одне ціле; *інтерактивності* (взаємодії комп'ютер – людина або людина – комп'ютер – людина в режимі реального часу); *моделювання* (від параметризації завдань до віртуальної реальності); *комунікативності* (використання засобів інформаційних технологій як універсального засобу зв'язку).

На сьогодні існують різноманітні класифікації та типології педагогічних програмних засобів. За методичним призначенням програмними засобами є: комп'ютерні підручники; програми-тренажери (репетитори); контрольні тестові оболонки; інформаційно-довідкові енциклопедії; імітаційні програми; моделювальні програми; демонстраційні слайди чи відео; навчально-ігрові програми.

У процесі вивчення синтаксису на уроках української мови пропонуємо впроваджувати інформаційні технології за такими напрямками:

- використання готових програмних продуктів;
- робота із програмами MS Office (Word, Power Point, Publisher);
- робота з ресурсами Інтернет;

– електронні бібліотеки; електронні підручники, енциклопедії, програми-тренажери;

– участь у семінарах та конференціях з актуальних проблем навчання української мови, підготовки до ЗНО.

Сучасні технічні засоби дають можливість підготувати дидактичний матеріал із синтаксису сучасної української мови з метою активізації пізнавальної діяльності школярів: картки-завдання, картки-інструкції, алгоритми, логіко-сміслові схеми, таблиці тощо. Наприклад, під час вивчення теми «Просте ускладнене речення» у 8-му можна використати опорний конспект-таблицю, виконану в програмі MS Publisher, у якому чітко простежується логічна структура уроку та представлені основні висновки.

У програмі MS Word вчитель створює роздатковий матеріал для роботи на уроці, що містить інформацію, яка доповнює матеріали підручника, а також картки-завдання для групової або індивідуальної роботи (наприклад, під час підготовки до уроку з теми «Складносурядне речення»). До створення таких матеріалів варто залучати й учнів, цінність роботи яких полягає в тому, що вона відображає результати самостійно проведеного дослідження, демонструє цікавий додатковий матеріал із теми, що вивчається.

До кожної теми з розділу «Синтаксис» можна створювати *мультимедійні презентації*, що містять короткий текст, ілюстрації, аудіо- та відеофрагменти. Презентації є якісно новим рівнем застосування пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів навчання, оскільки слайди демонструють не лише статичну інформацію, а й різні мовні явища в динаміці із застосуванням кольору, графіки, ефектів анімації, кросвордів, алгоритмів, ілюстрацій, малюнків, різноманітних цікавих завдань, тестів, що робить урок більш цікавим і результативним.

На уроках української мови доцільним є використання *ресурсів електронних бібліотек* в Інтернеті, особливо під час організації проектної та пошукової діяльності, коли учні на матеріалі необхідних творів художньої літератури можуть досліджувати синтаксичні особливості творчості письменників.

Учні мають можливість працювати з навчальними програмами в індивідуальному режимі. Це можуть бути різноманітні тренінги з окремих синтаксичних і пунктуаційних тем або тренінги узагальнювального характеру (навчальні програми); робота з метою контролю та перевірки (тестування з оцінюванням програми); самостійна робота учнів (навчальні програми типу «Репетитор»).

З метою опанування курсу української мови, зокрема синтаксису, можна використовувати *ресурси Інтернету*. На сьогодні існує безліч

сайтів, які поєднують теоретичні положення та практичні завдання з метою засвоєння української мови («Тренажер з правопису української мови»), онлайн-проекти («Лайфхак українською», «Mova.info», SlovoTVir), онлайн-ресурси («Офіційний сайт української мови», «Вивчення української мови»), мобільні застосунки («Вчимо і граємо», «Просто вивчай українську мову», «Mova. ДНК Нації», «Тлумачний словник української мови»), онлайн-курси, які розміщені у вільному доступі («Сучасна українська мова», «Єдині» ГО «Навчай українською!», «МовиТи», «НУМО – навчаємо української мови онлайн»), онлайн-довідники («Словник скорочень української мови», «Неправильно-правильно», «Словник іншомовних слів»), мовні майстерні («Слово на нОво»), телеграм-канали («Українська мова просто», «Українська мова/ Саморозвиток»), мультимедійні курси («Сучасна українська мова») тощо. Усі інтернет-ресурси спрямовані на те, щоб допомогти охочим засвоїти лексику української мови, опанувати основи граматики та слововживання, навчитися комунікувати в українському середовищі.

ВИСНОВКИ

Отже, в системі мовної освіти, відбулися суттєві зміни, що характеризуються заміщенням авторитарних та дидактоцентричних підходів на особистісно-орієнтовані технології, які відзначаються антропоцентричністю, гуманістичною спрямованістю та забезпечують вільний і творчий розвиток учнів.

У межах особистісно-орієнтованих технологій актуальними напрямками вивчення української мови, зокрема її синтаксичної системи, вважаємо когнітивно-орієнтовані, проблемно-діалогічні, проєктні, інтерактивні й інформаційно-комунікаційні технології, систематичне провадження яких підвищує інтерес до вивчення української мови, сприяє пізнавальній активності учнів, позначається на якості контролю знань учнів та урізноманітненні його форм; активізує творчий потенціал здобувачів освіти.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми і є перспективним напрямом для подальшого аналізу інших інноваційних технологій в мовній освіті учнів, зокрема цифрової грамотності, адаптивного навчання, гейміфікації, технології Agile и Scrum тощо.

АНОТАЦІЯ

Нова парадигма освіти передбачає формування мотивованої компетентної особистості, здатної швидко орієнтуватися в інформаційному й динамічному просторі, вирішувати життєві проблеми на базі

набутих компетентностей. Відповідно до сучасних запитів Нової української школи в статті здійснено аналіз інноваційних технологій та охарактеризовано особливу значущість застосування найбільш ефективних із них у процесі вивчення курсу синтаксису української мови в школі. У статті розкрито сутність поняття «технології», «педагогічні технології», окреслено основні методологічні вимоги до проєктування педагогічних технологій. На основі аналізу праць запропоновано класифікацію технологій навчання. У статті акцентовано на важливій ролі синтаксису в мовній освіті учнів, оскільки синтаксичний рівень є основою вивчення функціональної значущості мовних одиниць всіх інших рівнів, а вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, розвитку логічного мислення та мовлення учнів, формування пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання. Автор звертає увагу на провадження сучасних технологій навчання синтаксису з орієнтацією на нові лінгвофілософські та лінгводидактичні принципи, дослідження у сфері лінгвокультурології, когнітивістики, фреймової семантики, міжкультурної комунікації тощо. У статті схарактеризовано особливості провадження когнітивно-орієнтованих, проблемно-діалогічних, проєктних, інтерактивних та інформаційно-комунікаційні технології на уроках української мови. Представлено проблемні запитання, основні вправи та завдання, що сприятимуть формуванню в учнів комунікативної компетентності в процесі вивчення синтаксису української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
3. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; Гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 11.05.2023).
5. Лук'янова Л. Технологія організації проєктної діяльності. *Мідж сучасного педагога*. 2009. № 10. С. 16–21.
6. Мелашенко К. М. Технологія проєктного навчання. *Завуч*. № 13 (271). Травень, 2006. С. 12–14.
7. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.

8. Падалка О. С., Нісімчук А. М., Смолюк І. О., Шпак Т. О. Педагогічні технології: навч. посібн. для вузів. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1995. 254 с.
9. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка. 2001. 516 с.
10. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін.; За ред. С. О. Сисоєвої. Київ : ВІПОЛ, 2001. 502 с.
11. Пентилюк М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.
12. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті : навч. посібник / за заг. ред. С.П. Бондар. Рівне : Тетіс, 2003. 200 с.
13. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 135 с.
14. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О.В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Северодонецьк, 2020. 194 с.

Information about the author:

Kukharchuk Iryna Oleksiyivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associated Professor at the Department of Ukrainian Language,
Literature and Teaching Methods
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
24, Kyivska str., Hlukhiv, Sumy region, Ukraine, 41400